

APIE POPULIARIOS KLAIPĖDOS ISTORIJOS RAŠYMĄ

(KLAIPĖDA. ISTORIJA POPULIARIAI.
KLAIPĖDA, 2002. 160 PSL.)

Dainius Elertas

750 metų Klaipėdos jubiliejus buvo paminėtas ne tik išpūdinga fiesta, ryškiaspalviais saljutais ar naujų memorialinių akcentų atsiradimu. Pirmą kartą miesto istorijoje skaitytojai buvo pamaloninti daugeliu leidinių apie Klaipėdos praeitį. Graži paralelė – pažymint 650-ąjį uostamiesčio gimtadienį dienos šviesą išvydo vienas svarbiausių Klaipėdos historiografijai J. Sembritzkio veikalas (Sembritzki, Johannes. *Geschichte der königlich preussischen See- und Handelsstadt Memel*. 2. Auflage. Memel, 1926). 2002 m., prabėgus 100 metų, sulaukėme ir jo lietuviško vertimo (Zembrickis, Johanas. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. T. 1. Klaipėda, 2002).

Pirmoji miesto istorijos jubiliejinių leidinių kraitę papuošė „Klaipėda. Istorija populiariai“. Ją rengė Klaipėdos savivaldybės Kultūros skyrius, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centras bei Istorijos katedra. Tai nedidelė 160 puslapių neįprasto formato (siauresnė ir aukštesnė) knyga plonu viršeliu. Viršelio spalvų deriniu, geru kreidinių popieriumi ji primena turistinį žinyną ar komercinį katalogą. Pasklaidžius knygą džiugina iliustracijų gausa. Kitoje viršelio pusėje trumpai pristatomas autorių tikslas – „šis leidinys yra pirmasis pokario metais Klaipėdos istorikų bandymas atverti sudėtingus miesto istorijos kodus plačiam skaitytojų ratui“. Ten pat pažymima, kad „šiandieniniai Klaipėdos gyventojai, o ir jos svečiai, dažnai pasigenda informacijos apie vienintelio Lietuvos uostamiesčio praeitį, kultūros paveldo ištakas“. Reikia pripažinti, kad iki šiol pasigendame net solidesnio gido po Klaipėdą, o didesnės istorijos sintezės idėja dar tik sklando ore. Išleista keliomis kalbomis „Klaipėda. Istorija populiariai“ padeda užpildyti informacijos trūkumą. Vis dėlto nesunku būtų išvardyti bent dešimtį leidinių, kuriuose po Antrojo pasaulinio karo klaipėdiečiai istorikai nagrinėja įvairias šio miesto praeities problemas. Ar juose atveriamos daugelio istorijos klodų sampylos – kitas klausimas.

Leidinio pagrindas – 7 straipsniai. A. Nikžentaitis bandė pristatyti klaipėdiečių tapatybės ieškojimų panoramą, V. Vareikis – aprėpti miesto istorijos raidos bruožus iki XX a. pabaigos, J. Žukas – supažindinti su Klaipėdos ekonominio gyvenimo vyksmu iki Antrojo pasaulinio karo, jis pateikė glaustą svarbesnių miesto istorijos įvykių chronologiją. Pasakojimą apie miestiečių kasdienybę, šventes Z. Genienė baigė Antruoju pasauliniu karu, o Klaipėdos transporto infrastruktūros plėtrą apžvelgė – N. Strakauskaitė. Miesto urbanistikos bei architektūros tendencijas po 1854m. gaisro iki XX a. pabaigos nušvietė J. Genys ir E. Andrijauskas. Leidinio turinys parodė jo sudarytojų koncepcijos apmatius – atidengti kelis Klaipėdos istorijos pjūvius: 1) miestiečių identiteto problemas; 2) politinę ir bendrąją raidą; 3) ekonomikos vystymąsi; 4) miestiečių kasdienybę; 5) transporto infrastruktūrą; 6) urbanistikos ir architektūros kaitą. Knygos pavadinime įvardytas žanras – „Istorija populiariai“ bei leidėjų siekis „atverti sudėtingus miesto istorijos kodus plačiajam skaitytojų ratui“ kreipia į lengvai skaitomo, patrauklaus kūrinių formos paieškas. Turbūt tai paskatino autorius atsisakyti mokslinio aparato. Gaila, nes naudotų šaltinių sąrašas būtų tik padidinęs leidinio vertę (didelis tiražas rodo, kad lėšų papildomiems lapams nestokota). Tekstų frazės „iš išlikusių istorinių šaltinių matyti“, „kitas šaltinis teigė“, „viename šaltinyje užfiksuota“, etc., tampa beprasmės be nuorodų į pačius šaltinius. Knygos straipsniai suskaidyti į smulkesnes dalis. Kiekvienai jų stengtasi suteikti po sąmojingą pavadinimą. Didesnius tekstus siekiama sudaryti iš mažų trumpų pasakojimų – esė virtinių. Skaitytojui suteikiama galimybė skaityti knygą

nuosekliai ar „lesiojant“ iš skirtingų vietų. Idėja puiki, tačiau ne visi „smulkieji“ tekstai autonomiškai ar pretenduoja į užbaigtus esė. Redaktoriui A. Šulcui (ne istorikui) nepavyko sulieti į visumą „didžiųjų tekstų“. Šokinėja straipsnių chronologijų rėmai, juose kartojamos „elementarios tiesos“ ar išsakomos skirtingos nuomonės tuo pačiu klausimu.

Dailininkas dizaineris A. Kliševičius bandė kompensuoti knygos teksto vienalytiškumo ir vientisumo trūkumus iliustracijų gausa. Neišvengta apmaudžių nesusipratimų – herbinį miesto antspaudą „aukštyn kojomis“ matome 6, 8, 10, 154, 158 psl. Dalis iliustracijų vaizduoja vieną, o paaiškinimuose po jomis rašoma apie kitą objektą (20 psl. išvystame šiauriniame mole buvusį Baltąjį švyturį, o ne Klaipėdos švyturį; 31 psl. fotografijoje Stalino paminklas stovėjęs ne dabartinėje Atgimimo, buv. Lenino aikštėje, o dabartiniame skvere Dangės dešiniajame krante, tarp elektrinės ir Biržos tilto. Likimo ironija – jo prieigas tuo metu, kaip ir dabar, ženklino arka; 38 psl. matome buvusios elektrinės žūklės laboratorijos pastatus bei delfinariumą, o ne buvusiame Nerijos forte įkurtą Lietuvos jūrų muziejų; 53 psl. matome ne 1840 m. Klaipėdoje pastatyto pirmojo garlaivio „Friedrich Wilhelm IV“ fotografiją, o piešinį; 70 psl. matome ne XIX a., o 1905 – 1908 m. proginį bokalą karo tarnybai atminti, etc.). Leidinio vertę padidintų tikslesni iliustracijų paaiškinimai. (Juk nesunku būtų nurodyti miesto maketo mastelį, autorių, pagaminimo metus – 9 psl.; pažymėti Klaipėdos panoramos piešinio J. Narūtavičiaus-Naronskio autorystę – 8 psl.; parašyti, kad Klaipėdos herbo bareljefas puošia XX a. pradžioje pastatytą taupomosios kasos pastatą – 12 psl.; paminėti Prūsijos žemėlapiu išleidimo datą, sudarytoją ar leidėją – 18 psl.; nurodyti, kad nuotraukoje „Union“ sandėliai ne „šiai stovi“, o apimti gaisro – 54 psl.; nuotraukoje ne paprasta jugendo stiliaus vila Liepų g. 10, o Klaipėdos krašto gubernatūra – 136 psl. etc.).

Dabar atidžiau aptarsime šios knygos skyrius. A. Nikžentaičio straipsnis pristatomas „vietoj pratarmės“. Jis vienintelis neskaidomas į smulkesnes dalis. Išsakydamas bendro pobūdžio pasvarstymus, autorius neišvengė smulkių netikslumų. Galbūt kalta laiko stoka, nes dauguma žemiau išvardytų trūkumų rodytų autoriaus siekį pasidalyti savo mintimis jų jau per daug nesureikšminant. Nesinorėtų sutikti su kategorišku teiginiu, kad 1328 m. Klaipėdos perdavimas Vokiečių ordino prūsiškai šakai reiškė visišką „didžiosios Klaipėdos idėjos“ atsisakymą (7 psl.). Kuo paaiškinti 1408–1409 m. Ordino investicijas į miestą? Tam trumpalaikiam epizodui nebuvo lemta pakeisti raidos eigos. Tačiau jis rodo, kad „didžiosios Klaipėdos idėjos“ buvo visai atsisakyta vėliau. Skirtingai nei A. Nikžentaitis, ryškesnį „vientisos konfesinės panoramos“ įvairėjimą sietume ne su XVIII, o su XVII amžiumi. Tuo metu Klaipėdoje susibūrė didelė išeivių škotų, švedų, olandų evangelikų reformatų bendruomenė. Abejotinas ir autoriaus teiginys, kad „kalbėti apie kokias nors didesnes jų (t.y. svetimšalių – D. E.) kolonijas nėra jokio pagrindo“ (7 psl.). Jei svetimšalių kolonijas tapatinsime su savo identiteta išlaikiusiomis išeivių bendruomenėmis, tai skirtingais laikotarpiais uostamiestyje tokių rasime net po kelias. Nors dauguma svetimšalių pasiekė Klaipėdą kaip pavieniai asmenys ar šeimos, daugelis čia būrėsi į bendruomenes kultūriniais ir konfesiniais pagrindais. Abejoti jų nebuvimu verčia ir XVIII – XIX a. dažnai klaipėdiečių „anglomanija“ pažymintys amžininkų liudijimai, britiškų konfesijų (anglikonų, katalikiškųjų naujųjų apaštalų, išgelbėjimo armijos) bendruomenių atsiradimas, evangelikų reformatų gyvybingumas, etc. Galima būtų diskutuoti, ar laikyti tokiomis kolonijomis XIX a. pab. – XX a. pr. greitai augusias Klaipėdos žydų ar 1923 – 1939 m. persikėlėlių iš Didžiosios Lietuvos bendruomenes? Tuo labiau kad jos ne tik valdė nekilnojamojo turto, bet ir telkėsi specifinėse miesto dalyse. Pasakodamas apie įvairių okupacijų teigiamybes A. Nikžentaitis kartuoja istoriografinę kliše tapusią švedmečio naudą Klaipėdos prekybai (8 psl.). Puiku, kad kitoje šios knygos vietoje ši klausimą išsamiau aptaria J. Žukas (50 – 51 psl.). reikia sutikti su A. Nikžentaičio teiginiu, kad sprendžiant krašto likimą „niekas neklausė gyventojų nuomonės“. Tačiau ar taikių demonstracijų sureikšminimas 1990 m. (10 psl.) nėra tolygus 1938 m. „Freudekundgebungen“ manifestacijų iškėlimui? Juk vienu ir kitu atveju buvo išreikšta daugumos klaipėdiečių valia. Vargu bau ar, kaip norėtusi A. Nikžentaičiui, tarp XXI a. pr. klaipėdiečio ir klaipėdiško sąvokų galime dėti lygybės

ženklą. Gal kada nors taip ir bus, tačiau kol atmintis apie šių sąvokų skirtumus tebėra gyvybinga, tai tik norai.

V. Vareikis trumpai apžvelgė Klaipėdos istorijos panoramą. Apie laikotarpį iki XX a. jis kalba aptakiai, o XX a. pristatomas išsamiau. Greta sausų faktų aptinkame nemažai pikantiškų detalių. Ypač smagu skaityti nuo 25 puslapio. Norėtume patikslinti korektūros klaidelę – rusai į Klaipėdą įsiveržė ne 1914 m., o 1915 m. Iš tiesų, kaip teigia V. Vareikis, feldmaršalas von Hindenburgas už didvyrišką poelgį neapdovanojo „panelės Memel“, o tik pristatė ją apdovanoti medaliu (23 psl.). Dėl konjunktūrinių priežasčių šio sumanymo teko atsisakyti: vietoje medalio pasitenkinta įteikus auksinį laikrodį su įrašu.

J. Žuko straipsnį apie Klaipėdos ekonominę raidą iš kitų išskiria lakoniška tiksli kalba, apgalvotas nuoseklus pasakojimas. Jame pateikiami faktai, aiškios išvados bei argumentai nepalieka vietos abstraktiems išvedžiojimams. Reikia apgailestauti, kad rašydamas apie Ordino laikotarpį autorius plačiau neapžvelgia Klaipėdos komtūro ūkinės veiklos. Vienaip ar kitaip su ja sietinas ir miestiečių gyvenimas.

Z. Genienė ėmėsi sudėtingo uždavinio – nedidelėje 23 puslapių knygos atkarpoje apžvelgti XVI – XX a. kasdienybę. Būtinybė pateikti apibendrintą apžvalgą turėjo versti autorę atsisakyti spalvingų nežinomų detalių. Gal publikacijos trumpumas XVI – XIX amžių pristatymą darė priklausomą nuo J. Sembritzkio? Gyva vaizdinga kalba parašytas tekstas turėtų būti patrauklus paprastam skaitytojui. Didesnį dėmesį autorė skyrė šventiškajai bei išsiskiriančiai iš kasdieninės rutinos veiklai, įvairioms kultūrinio gyvenimo apraiškoms. Tenka apgailestauti, kad iki XV a. kasdienis klaipėdiečių gyvenimas išsamiau netyrinėtas, o apie XVI – XVII a. pasakojama apibendrintai (pvz., 72 – 73 psl. kalbėdama apie įvairias visuomenės moralės nuostatas autorė nepaaiškina, kada jų laikytasi, ar jos kito, ir kaip tai vyko...). Norėtuši nurodyti vieną teksto redagavimo trūkumą. 73 puslapyje pasakojama apie 1757 m. nutrauktą miestiečių Šaulių gildijos veiklą, o 88 puslapyje gildiją randame 1852 m. bešvenčiančią Klaipėdos 600-ąjį jubiliejų. Trumpinant tekstą ar neapsižiūrėjus redaktoriui, šios svarbios Klaipėdos kultūriniam gyvenimui organizacijos veikla liko už istorikės pasakojimo lauko. Nors ir trumpas, praeities miestiečių švenčių bei kasdienybės pristatymas vers suklusti, atsigręžti, domėtis ar net pasisemti minčių dabarties klaipėdiečius.

N. Strakauskaitė Klaipėdos transporto infrastruktūros raidą pradėjo aptarti tik nuo XVI a. Gal viduramžiais ji nevyko? Išsamiau apibūdinta pašto istorija. Kalbėdama apie perkėlą per marias, istorikė pamini 1525 m. Smiltynės smuklės privilegiją ir 1764 m. spalio 16 d. metinį keltų nuomos kontraktą. Paprastam skaitytojui lieka neaišku, ar Smiltynėje būta smuklės anksčiau ir koks keltas buvo iki 1764 m. Blieka priminti, kad jau 1402 m. būta pavaldaus Klaipėdos komtūriui kelto, o Smiltynė sietina su 1429 m. minima gyvenamąją vietove Sandberg. Pasak autorės, pajamos iš prekių muitų rinkliavos XVIII a. viduryje nebuvo didelės, o jau 1832 m. keltininko pelnas netikėtai išaugo (108 psl.). G. Willoweit paskelbti duomenys rodo kitokią tendenciją: iki 1590 m. dauguma prekių buvo gabenama sausumos keliu – jos buvo keliamos keltu, 1590 – 1686 m. ima dominuoti gabenimas jūra, 1687 – 1703 m. pasiekama savotiška stabilizacija (nors kelto surenkami mokesčiai išaugo iki 550 markių, jie nebeperšoko už maito jūros prekėms 8237 – 4233 reichstalerių ribos; reikėtų ištirti ar pastovios metinės kelto pajamos reiškia nuomą), po 1749 m., viršijus 110 įplaukiančių į Klaipėdos uostą laivų ribą (surenkant daugiau kaip 18 495 reichstalerių mokesčius), kelto reikšmė prekybai sumažėjo. Keltininkui nubyrėdavo tik dalis nuo smulkaus tranzito į Karaliaučių. Žinoma, didėjant prekybos apimtims, šiek tiek augo ir jo pelnas. 1832-ųjų metų precedentas buvo kelto veiklos susilpnėjimo preliudija. Sausumos prekių tranzitui pasukus pro Tilžę jo reikšmė vis mažėjo, o 1850 – 1851 m. visai sumenko. Apgailestaujame, kad uosto bei laivyno vystymasis nesulaukė atidesnio autorės dėmesio. Jam skirtoje dalyje randame kiek daugiau netikslumų. 1824 m. į Klaipėdą užsukęs pirmasis ratinis garlaivis „Päcket“ nebuvo klaipėdiečio nuosavybė. Vietos rėderiai garlaivių igijo gerokai vėliau. Vargu ar 1855 m. Klaipėdoje galėjo būti

887 laivai (iš kurių net 36 garlaiviai). Gal turėti omenyje laivai, kurie per metus įplaukė į uostą ar žiemojo (119 psl.)? Paprastas skaitytojas šiame tekste ras ir keletą spalvingų atsiminimų fragmentų, vaizdingų praeities keliautojų buities detalių...

J. Genio ir E. Andrijausko pasakojimas apie Klaipėdos urbanistinę raidą bei architektūrą gana sausas. Sunku atsikratyti įspūdžio, kad už jo šmėžuoja J. Tatorio knygos „Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų“, A. Miškinio ir P. Lapės straipsnių šešėlis. Po minėtų autorių darbų apie Klaipėdos urbanistiką, architektūrą kalbėti ir pasakoti naujai – sunkus kūrybinis uždavinys. Būna priminti, kad kai kurių būsimų priemiesčių apgyvendinimas vyko iki XVI a. (124 psl.): pvz., 1418 m. minima Vitė. Tarp išvardytų negausių XVIII a. Klaipėdos pastatų pasigendama Puodžių gatvės namų (125 psl.).

Baigiant norėtusi pasidžiaugti, kad nepaisant visų trūkumų „Klaipėda. Istorija populiariai“ rado savo skaitytoją ir padeda skleisti istorines žinias apie uostamiestį. Laiko, redagavimo stoka ar kitos priežastys neleido autoriams realizuoti savo didžiojo sumanymo – papasakoti apie Klaipėdos praeitį tiksliai, vienodai patraukliai. Deja, minėti netikslumai ilgai nepasimirš, o bus kartojami istorijos vartotojų tekstuose. Tokia populiarumo kaina. Kita vertus, jie skatina smalsumą, norą išsiaiškinti.